

Sygn. akt II CSK 410/13

POSTANOWIENIE

Dnia 4 kwietnia 2014 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Krzysztof Strzelczyk (przewodniczący)

SSN Maria Szulc

SSN Kazimierz Zawada (sprawozdawca)

w sprawie z wniosku K. A. – Ś.
przy uczestnictwie W. A.
o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym
w Izbie Cywilnej w dniu 4 kwietnia 2014 r.,
skargi kasacyjnej wnioskodawczynie
od postanowienia Sądu Okręgowego w P.
z dnia 25 stycznia 2013 r.

uchyla zaskarżone postanowienie oraz postanowienie Sądu Rejonowego w P. z dnia 16 lipca 2012 r., sygn. akt ... 271/10, i przekazuje sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

UZASADNIENIE

W dniu 23 listopada 2008 r. zmarła H. T. A.; 9 lutego 2009 r. jej mąż, W. A., złożył wniosek o stwierdzenie nabycia i dział spadku po zmarłej; 12 maja 2009 r. córka spadkodawczyni i W. A., K. A.-Ś., złożyła w formie aktu notarialnego oświadczenie o odrzuceniu spadku po matce; 28 maja 2009 r. spadek po H. T. A. odrzucił D. Ś. - jej wnuk a syn K. A.-Ś. z pierwszego małżeństwa. Postanowieniem z dnia 28 maja 2009 r. Sąd Rejonowy stwierdził nabycie spadku w całości na podstawie ustawy przez W. A.

Dnia 29 grudnia 2009 r. K. A.-Ś. złożyła w Sądzie Rejonowym wniosek o odebranie od niej dwóch oświadczeń: jednego - o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku po matce z powodu złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku pod wpływem groźby ze strony ojca; drugiego - o przyjęciu spadku wprost. W uzasadnieniu wniosku przytoczyła okoliczności wskazujące na groźby ze strony ojca – W. A. - dotyczące jej oraz jej obecnego męża, D. Z.

Postanowieniem z dnia 16 lipca 2012 r. Sąd Rejonowy oddalił wniosek K. A.-Ś. Wyjaśnił, że wnioskodawczyni wykazała wprawdzie, że W. A. dopuścił się wskazanych przez nią gróźb, nie dowiodła jednak związku przyczynowego pomiędzy tymi gróźbami a odrzuceniem spadku.

Apelację wnioskodawczyni zaskarżającą to postanowienie Sąd Okręgowy oddalił. W ocenie Sądu Okręgowego, choć wnioskodawczyni nie wystąpiła wyraźnie o zatwierdzenie przez sąd jej oświadczenia o uchyleniu się od skutków odrzucenia spadku, to nie ulega wątpliwości, że intencją jej było spowodowanie przeprowadzenia postępowania sądowego skierowanego na uzyskanie zatwierdzenia uchylenia się przez nią od skutków prawnych odrzucenia spadku. Jednakże w toku tego postępowania nie złożyła ona oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku, a określony w art. 88 § 2 k.c. roczny termin do złożenia tego oświadczenia już upłynął. Wprawdzie do zachowania tego terminu wystarczy, aby przed jego upływem wnioskodawca skierował do sądu wniosek o przyjęcie oświadczenia o uchyleniu się skutków prawnych odrzucenia spadku - ale tak jest tylko wtedy, gdy wnioskodawca następnie złoży na najbliższym posiedzeniu jawnym oświadczenie o uchyleniu się skutków prawnych odrzucenia spadku. Stan obawy u K. A.-Ś. wywołany groźbami ojca ustał w dniu 29 grudnia

2009 r. Tego dnia złożyła ona wniosek o przyjęcie jej oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku. Złożyła go więc przed upływem terminu określonego w art. 88 § 2 k.c., gdyż w sprawie termin ten zaczął biec w dniu 29 grudnia 2009 r. Jednakże nie złożyła ona następnie, na najbliższym posiedzeniu jawnym – ani zresztą żadnym innym - oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku. Złożyła jedynie oświadczenie o przyjęciu spadku wprost, i to dopiero w dniu 18 kwietnia 2012 r. (pierwsze posiedzenie jawne, na którym była obecna, odbyło się w dniu 22 marca 2010 r.). W rezultacie Sąd Okręgowy uznał, że ustalenia faktyczne dokonane przez Sąd Rejonowy były zbędne, niemniej samo oddalenie wniosku K. A.-Ś. ocenił jako zasadne ze względu na brak w aktach sprawy oświadczenia wnioskodawczynie o uchyleniu się od skutków prawnych złożonego przez nią pod wpływem groźby oświadczenia o odrzuceniu spadku. Oddalając apelację Sąd Okręgowy podkreślił także, że wnioskodawczynie w apelacji nie podniosła, iż Sąd Rejonowy nie ustalił faktu złożenia przez nią oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku.

W skardze kasacyjnej wnioskodawczynie zarzuciła Sądowi Okręgowemu podjęcie rozstrzygnięcia oddalającego jej apelację z naruszeniem – w różnych układach i powiązaniach – przepisów art. 13 § 2, art. 212 § 1, art. 386 § 4, art. 670 zdanie pierwsze i art. 690 § 1 k.p.c. oraz art. 88 § 2 i art. 1019 § 1 i 3 k.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Według art. 1019 § 1 i 3 k.c., jeżeli oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku zostało złożone pod wpływem błędu lub groźby, stosuje się przepisy o wadach oświadczenia woli z następującymi zmianami: uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia powinno nastąpić przed sądem; spadkobierca powinien jednocześnie oświadczyć, czy i jak spadek przyjmuje, czy też go odrzuca; uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku wymaga zatwierdzenia przez sąd.

Wynikający z art. 1019 § 1 pkt 1 k.c. wymóg złożenia oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia co do przyjęcia spadku przed sądem pokrywa się częściowo z wymaganiem, jakie art. 1018 § 3 k.c. stawia oświadczeniu o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku. Różnica między

porównywanymi przepisami przejawia się w tym, że art. 1018 § 3 k.c. dopuszcza złożenie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku także przed notariuszem (zdanie pierwsze). Ponadto postanawia, że oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku można złożyć ustnie lub na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym (zdanie drugie). Podobna możliwość do wskazanej w art. 1018 § 3 zdanie drugie k.c. nie została przewidziana w odniesieniu do składanego przed sądem oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku. Nie ma też podstaw – choć wyrażane bywa również odmienne zapatrywanie (z orzecznictwa zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2009 r., I CSK 319/08) - do stosowania w tym zakresie art. 1018 § 3 zdanie drugie k.c. w drodze analogii. Jak wiadomo, oświadczenie o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku, inaczej niż oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, wymaga do swej skuteczności zatwierdzenia przez sąd. Do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku nie może więc dojść bez udziału sądu. Wobec tego umożliwienie złożenia oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku także przed notariuszem nie mogłoby spełniać takich funkcji, jakie spełnia umożliwienie złożenia przed notariuszem oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku: nie mogłoby służyć ułatwieniu spadkobiercom wyrażenia swej woli co do definitywnego nabycia spadku, ani odciążeniu sądów.

Należące do trybu nieprocesowego postępowanie o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może stanowić samodzielną część postępowania spadkowego (zob. np. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 6 czerwca 2007 r., III CZP 53/07, i 18 marca 2010 r., V CSK 337/09) lub – jak w niniejszej sprawie – odrębne postępowanie spadkowe (por. § 100 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 2003 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji, Dz.Urz.MS 2003.5.22). Wyszczególnia je wśród postępowań spadkowych art. 690 k.p.c. Przepis ten w § 1 stanowi, że w razie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku sąd przeprowadza rozprawę, a w § 2 - że jeżeli skutek prawomocnego zatwierdzenia

przez sąd uchylenia się, ulega zmianie krąg osób, co do których nabycie spadku zostało już stwierdzone albo zarejestrowany został akt poświadczenia dziedziczenia, sąd po przeprowadzeniu rozprawy zmienia z urzędu postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku albo uchyla zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia i orzeka w tym przedmiocie.

Wszczęcie postępowania o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku inicjuje – zgodnie z ogólną regułą – złożenie wniosku (art. 506 k.p.c.). Postępowanie to toczy się przed sądem spadku (art. 628 k.p.c.) i ma na celu realizację materialnoprawnej regulacji art. 1019 k.p.c. Celem tego postępowania jest więc uchylenie się przez wnioskodawcę od skutków prawnych oświadczenia w sprawie przyjęcia spadku, co – jak wiadomo - zakłada złożenie przez wnioskodawcę przed sądem oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku wraz z oświadczeniem, czy i ewentualnie jak spadek przyjmuje, a także zatwierdzenie przez sąd uchylenia się przez wnioskodawcę od skutków prawnych wadliwego oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku.

Treść wniosku powinna wyrażać zamiar osiągnięcia tego celu. Ustalając ją należy oczywiście mieć na względzie – jak w przypadku wszystkich pism procesowych, wskutek których ma nastąpić wszczęcie postępowania sądowego - nie tylko samo brzmienie wniosku, ale wszystkie okoliczności mogące wskazywać na rzeczywistą wolę wnioskodawcy.

Na zamiar osiągnięcia tego celu wskazuje niewątpliwie zawarte we wniosku żądanie zatwierdzenia przez sąd uchylenia się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku. Podejmując po przeprowadzeniu rozprawy rozstrzygnięcie w kwestii tego zatwierdzenia sąd kontroluje ziszczenie się ustawowych przesłanek uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku, tj. bada zasadność oświadczenia o uchyleniu się od tych skutków w świetle przesłanek prawnej doniosłości błędu lub groźby, prawidłowość połączonego z tym oświadczeniem oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, złożenie obu oświadczeń w terminie określonym w art. 88 § 2 k.c. Skoro zatwierdzenie przez sąd uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku zakłada złożenie oświadczenia

o uchyleniu się od tych skutków oraz - wraz z nim - oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, a oświadczenia te mogą być złożone tylko przed sądem, w żądaniu wnioskodawcy zatwierdzenia przez sąd uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku tkwi niewątpliwie zarazem, racjonalnie oceniając, także żądanie odebrania przez sąd tych oświadczeń od wnioskodawcy. Przesądzające znaczenie omawianego zatwierdzenia w sprawach o uchylenie się od skutków oświadczenia co do przyjęcia spadku sprawia, że w praktyce sprawy te są bardzo często nazywane właśnie sprawami o zatwierdzenie uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku.

Podobnie również we wniosku, którego brzmienie ogranicza się – tak jak w niniejszej sprawie - do żądania odebrania od wnioskodawcy oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku oraz - wraz z nim - oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, tkwi, racjonalnie oceniając, ze względu na powiązanie tych oświadczeń z zatwierdzeniem przez sąd uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku, żądanie tego zatwierdzenia. Na ścisłe powiązanie wymienionych elementów wskazuje również wyrażane w orzecznictwie zapatrywanie, że sąd z urzędu bada zasadność uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku (zob. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 18 marca 2010 r., V CSK 337/09, i 7 listopada 2012 r., IV CSK 139/12), niemniej samo to zapatrywanie jest nieuzasadnione, skoro wniosek o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku zawsze wyraża oczekiwanie wnioskodawcy zatwierdzenia tego uchylenia przez sąd.

W następstwie wniosku wyrażającego - bez względu na jego brzmienie - wolę wnioskodawcy uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku sąd powinien więc przez podjęcie stosownych zarządzeń umożliwić wnioskodawcy złożenie do protokołu (zob. art. 641 § 4 k.p.c.) zarówno oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, jak i oświadczenia, czy i ewentualnie jak spadek przyjmuje. Sąd nie może oczywiście przymuszać spadkobiercy do złożenia tych oświadczeń (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 stycznia 1991 r., III CZP 75/90).

Jeżeliby jednak wnioskodawca nie złożył któregoś z tych oświadczeń, mimo umożliwienia mu jego złożenia przez sąd, oznaczałoby to cofnięcie wniosku w tym zakresie. Natomiast dopóty, dopóki wnioskodawca pozostaje przy swoim wniosku, sąd jest obowiązany przedsięwziąć działania niezbędne do odebrania oświadczeń od wnioskodawcy. Decyzja o ich odebraniu należy do sądu, a nie do uczestnika postępowania. Przewodniczący bowiem, a nie uczestnik kieruje przebiegiem postępowania. Nieodebranie przez sąd któregokolwiek z wnioskowanych oświadczeń oznacza nierozpoznanie istoty sprawy, ponieważ przedmiotem kontroli sądu w rozpatrywanym postępowaniu jest skuteczność tych oświadczeń.

Sąd Okręgowy aprobując rozstrzygnięcie Sądu Rejonowego, mimo iż Sąd Rejonowy nie odebrał od K. A.-Ś. - choć ta ze swojego wniosku nie wycofała się - oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku, naruszył zatem powołany w skardze kasacyjnej art. 1019 § 1 i 3 k.c. Ocena w świetle art. 1019 § 1 i 3 k.c. przez sąd zasadności uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku wymaga bowiem przede wszystkim odebrania przez sąd oświadczenia o uchyleniu się od tych skutków. Bez znaczenia przy tym z punktu widzenia wytkniętego uchybienia było niepodniesienie przez wnioskodawczynię w apelacji zarzutu nieustalenia przez Sąd Rejonowy faktu złożenia przez nią oświadczenia o uchyleniu od skutków prawnych odrzucenia spadku. Postępowanie apelacyjne obejmuje merytoryczne rozpoznanie sprawy, dlatego sąd odwoławczy powinien w granicach zaskarżenia naprawić wszystkie - także niewytknięte w apelacji - naruszenia prawa materialnego przez sąd pierwszej instancji (uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego - zasada prawna - z dnia 31 stycznia 2008 r., III CZP 49/07).

Natomiast Sąd Okręgowy aprobując rozstrzygnięcie Sądu Rejonowego nie naruszył przytoczonego w skardze kasacyjnej art. 386 § 4 w związku z art. 13 § 2 k.p.c., mimo iż Sąd Rejonowy nie rozpoznał istoty sprawy wskutek nieodebrania od wnioskodawczyni oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku. W razie nierozpoznania istoty sprawy przez sąd pierwszej instancji przepis art. 386 § 4 k.p.c. nie zobowiązuje sądu odwoławczego do uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania, a daje mu tylko taką możliwość. Do naruszenia art. 386 § 4 k.p.c. przez sąd odwoławczy dojdzie

wyłącznie wtedy, gdy sąd ten uchyli zaskarżone orzeczenie i przekaże sprawę do ponownego rozpoznania, mimo niewystąpienia przewidzianej w tym przepisie podstawy do wydania takiego orzeczenia (zob. np. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2013 r., IV CZ 110/13, i 13 lutego 2014 r., V CZ 3/14). Sąd Okręgowy nie korzystając z możliwości przewidzianej w art. 386 § 4 k.p.c. mógł więc także sam odebrać od wnioskodawczyni oświadczenie o uchyleniu się od skutków prawnych odrzucenia spadku.

Skarżąca oprócz naruszenia art. 1019 § 1 i 3 k.p.c. zasadnie zarzuciła naruszenie przez Sąd Okręgowy art. 88 § 2 k.c. Bieg terminu prawa materialnego z ujemnymi konsekwencjami dla określonej osoby można zaakceptować tylko wtedy, gdy osoba ta ma możliwość przeciwdziałania skutkom upływu terminu. Tę myśl wyraża paremia: *agere non valenti non currit praescriptio* (z orzecznictwa zob. zaś np. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 października 2004 r., III CK 461/03, oraz wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2009, I CSK 331/08). W związku z tym, że oświadczenie o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia co do przyjęcia spadku może być złożone tylko do protokołu przed sądem, o zachowaniu terminu określonego w art. 88 § 2 k.c. powinno rozstrzygać wyłącznie wniesienie przed upływem tego terminu do sądu wniosku zawierającego żądanie odebrania oświadczenia. Spadkobierca ma jedynie na to wpływ, tylko to zależy od niego. Kiedy zaś dojdzie do odebrania oświadczenia, zależy od sądu. Wobec tego, chwila odebrania oświadczenia przez sąd nie powinna mieć wpływu na zachowanie terminu. Termin będzie więc zachowany, choćby samo odebranie nastąpiło później, bez względu na to – inaczej niż przyjął Sąd Okręgowy w zaskarżonym postanowieniu - czy miało to miejsce na pierwszym wyznaczonym jawnym posiedzeniu, czy którymś z kolejnych posiedzeń; choć oczywiście prawidłowo postępujący sąd powinien odebrać oświadczenie na pierwszym wyznaczonym posiedzeniu.

W związku z zarzutem naruszenia art. 212 § 1 w połączeniu z art. 13 § 2 k.p.c. wystarczy przypomnieć, że wniosek wszczynający postępowanie nieprocesowe podlega wykładni w celu ustalenia rzeczywistej woli wnioskodawcy: czego oczekuje on od sądu składając wniosek. W ramach tej wykładni nie można wykluczyć posłużenia się środkami, o których mowa w art. 212 § 1 k.p.c.

Nie było podstaw do stwierdzenia naruszenia przez zaskarżone postanowienie wyrok art. 690 § 1 k.p.c. ani art. 670 zdanie pierwsze k.p.c., stanowiącego że sąd spadku bada z urzędu, kto jest spadkobiercą.

Ze względu na zasadność skargi kasacyjnej w przedstawionym zakresie Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c. orzekł jak w sentencji.